

Presentació del llibre *Transformacions territorials a Catalunya (segles XIX-XX)*

Intervenció de Joan Nogué (Universitat de Girona)

És per a mi una gran satisfacció presentar avui el llibre *Transformacions territorials a Catalunya (segles XIX-XX)*, dirigit per Joan Vilagrassa, catedràtic de Geografia Humana de la Universitat de Lleida, a qui tots vostès coneixen prou bé. En el llibre hi ha participat, com saben, un nombre destacat de geògrafs lleidatans, acompanyats de professors de la Universitat de Barcelona (Jaume Font, Francesc Nadal i Luis Urteaga), de la UAB (Enric Mendizábal), de la Universitat Rovira i Virgili (Josep Oliveras) i d'investigadors de l'Institut Cartogràfic de Catalunya (Carme Montaner).

Seré breu, per deixar així el màxim de temps a en Joan perquè ens expliqui fil per randa el contingut del llibre, els seus objectius, les seves motivacions i, encara més, els plans de futur de l'equip que ha coordinat. Jo em limitaré a contextualitzar-lo, en especial des d'un punt de vista metodològic.

Em satisfà especialment parlar-los d'aquest llibre, per molts motius, i ben diversos. En primer lloc, per la temàtica tractada (les transformacions territorials del país al llarg dels últims dos segles i els estudis generats a l'entorn d'aquestes transformacions) i per la perspectiva metodològica adoptada (la geografia històrica). Tant la temàtica escollida com la metodologia emprada són d'un encert innegable. Permetin-me aturar-m'hi breument.

Em sembla especialment oportú, en aquest tombant de segle i de mil·lenni, mirar enrere i analitzar com s'ha transformat el territori al llarg d'aquests dos-cents anys en els quals això que en diem la modernitat ha estat vigent i hegemònic. Semblaria que aquesta modernitat, caracteritzada per una profunda fe en

el pensament racional, per una ferma creença en l'existència d'uns principis d'organització social universalment vàlids, per un impecable eurocentrisme, per l'emergència d'un estat centralitzat i burocratitzat i també per un peculiar sistema de producció i consum (que alguns anomenen fordista) hauria entrat definitivament en crisi en l'últim quart del segle XX. Aquesta modernitat hauria donat lloc a un model territorial específic, que ara, precisament ara, està derivant cap a un altre model radicalment diferent, en el qual no entraré perquè no ve al cas, però del qual ja han sentit a parlar manta vegades. Per això comentava que l'estudi dirigit per en Joan Vilagrasa és especialment oportú: perquè fa balanç del passat just en un moment de canvi; perquè adreça la mirada —amb la suficient perspectiva temporal— als orígens i a l'evolució d'un model territorial que aviat serà caduc. Pocs països del nostre entorn més immediat han sofert una evolució demogràfica tan excepcional o unes transformacions urbanes tan radicals al llarg del període analitzat. Catalunya els anava, en aquest sentit, com l'anell al dit: ni buscat... i, a més, és el seu país.

La perspectiva metodològica adoptada cau de ple en el camp de la geografia històrica, terreny en el qual Joan Vilagrasa ha tingut un paper rellevant, en els últims anys, a Catalunya. Tothom deu recordar aquell article sobre geografia històrica anglosaxona de l'any 1985 al núm.0 de la *Revista Catalana de Geografia*, o entre d'altres, el que vindria uns anys més tard, el 1993, al núm.13 de la revista *Estudi General*, de la UdG, amb el títol «Tradicions i enfocaments de la geografia històrica: una guia bibliogràfica». Ell n'ha estat, definitivament, a casa nostra, un dels màxims impulsors i analistes, en aquests darrers quinze anys.

Però a què ens referim quan parlem de geografia històrica? En principi, la geografia històrica no és més que una especialitat de la ciència geogràfica i, com a tal, se serveix de les mateixes tècniques, mètodes i conceptes que utilitzen habitualment d'altres branques d'aquesta disciplina. Allò, però, que la distingeix d'altres subdisciplines geogràfiques és el seu especial èmfasi en la interpretació del medi geogràfic a través del seu procés històric, la qual cosa porta a considerar la història com la seva ciència auxiliar bàsica i a servir-se també, per tant, de les fonts, eines i tècniques historiogràfiques més habituals com, per exemple, els arxius documentals. Seran sovint les fonts escrites que permetran al geògraf datar i fixar una cronologia, d'on es deriva, en part, la dimensió diacrònica, canviant i evolutiva de l'espai.

Genèricament, la geografia històrica efectua una anàlisi històrica dels canvis de tipus geogràfic (espacial i paisatgístic) en una àrea determinada, amb l'ànim d'entendre'n la seva organització socioterritorial, passada o present. Com es poden imaginar, les línies de recerca que se'n desprendran seran moltes i variades, ocupant un amplí ventall temàtic que anirà des de la reconstrucció de paisatges antics fins a l'estudi de l'evolució de la percepció ambiental de les societats humanes.

És evident, tanmateix, que més enllà del grau d'institucionalització acadèmica assolit per la geografia històrica com a subdisciplina i el consegüent desenvolupament d'un gran nombre d'investigacions realitzades en aquesta direcció

per part dels professionals de la geografia, el seu objecte d'estudi, des del punt de vista teòric i epistemològic, constitueix d'alguna manera un cert «territori comú» amb el de l'historiador.

La geografia històrica com a tal té una llarga tradició en països com el Regne Unit, els Estats Units d'Amèrica, Nova Zelanda, Austràlia o el conjunt de països escandinaus, per citar només alguns casos. Els països anglosaxons han estat clarament pioners en aquest camp: *An Historical Geography of Europe* de Gordon East, publicada el 1935, o *An Historical Geography of England before A.D. 1800*, publicada el 1936, de Clifford Darby, han esdevingut fa temps veritables clàssics d'una llunyana tradició en constant renovació.

Els símptomes d'aquesta renovació i vitalitat són evidents tant en el camp editorial com en el purament institucional. En relació al primer cas val la pena ressaltar la constant aparició de novetats bibliogràfiques, de col·leccions editorials (la «Croom Helm Historical Geography Series» o la «Cambridge Studies in Historical Geography») i, fins i tot, de revistes especialitzades (per exemple, el *Journal of Historical Geography*, considerada, per cert, una de les revistes de geografia més prestigioses, si fem cas al Social Science Citation Index). Pel que fa a un nivell més institucional, és de destacar la proliferació d'assignatures i seminaris a les universitats, la multiplicació de col·loquis i congressos i la creació de grups de treball especialitzats en associacions com l'Institute of British Geographers (el «Historical Geographers Research Group» va ser creat el 1973) o com l'Association of American Geographers (el seu «Historical Geography Specialty Group» es crea el 1979).

Ara bé, la geografia històrica, com a subdisciplina especialitzada, ha estat gairebé del tot absent de la recerca geogràfica en les nostres latituds mediterrànies, si bé l'ànlisi de l'evolució històrica del paisatge, de manera especial el rural, gaudeix d'una certa tradició, més a França que no pas a Espanya. En efecte, a la França dels anys 20 i 30 l'interès per la història del paisatge era compartit pels geògrafs i els historiadors que estaven en l'avantguarda de la renovació de les seves respectives disciplines. Dues obres dels «pares» de l'Escola dels Annales en són una prova fidedigna: *La Terre et l'évolution humaine*, del 1922, de Lucien Febvre (llibre traduït a l'espanyol per l'editorial Cervantes el 1925) i, de manera especial, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, del 1931, de Marc Bloch, obra que, de manera incomprendiblement tardana, no es traduirà a l'espanyol fins el 1978 per l'editorial Crítica.

En qualsevol cas, però, la influència de Vidal de la Blache o de Bloch no acabà produint una veritable geografia històrica a França a l'estil de l'anglosaxona, a excepció, tal vegada, del grup encapçalat pel geògraf Roger Dion al Collège de France, el qual obrí un camí que ha estat seguit, entre d'altres, per Xavier de Planhol i Jean-Robert Pitte. A Espanya i a Catalunya la geografia històrica com a tal, com a subdisciplina, tampoc no ha tingut massa conreadors. Diversos són els motius que ho deuen explicar i no és aquest el moment per parlar-ne. Però és un fet. I aquest llibre n'és una notable excepció, perquè, a més d'exposar, sintèticament, l'evolució del territori català en aquests dos últims segles, ens ofe-

reix una acurada revisió bibliogràfica de cada un dels temes tractats, que ha de servir de guia a qualsevol investigador que hi vulgui aprofundir.

Satisfacció, doncs, per la temàtica i la metodologia. Però n'hi ha més de motius de satisfacció per l'aparició d'aquest llibre. Deixin-me ressaltar-ne dos. Un: el nucli central dels autors d'aquest llibre, començant pel seu director, pertany al nucli de geògrafs de Ponent, els geògrafs de la Universitat de Lleida. Ignasi Aldomà, Jesús Burgueño, Francisco García, Joan Ganau, Jordi Martí i el mateix Joan Vilagrà (acompanyats en aquest cas per l'historiador Enric Vicedo) constitueixen tots ells, des de Lleida, el nucli promotor del projecte de recerca finançat pel Ministerio de Educación que ha acabat en forma de llibre. Però el Departament de Geografia de la UdL és més ampli i inclou d'altres geògrafs i geògrafes que no hem citat aquí. Tots ells han fet possible que, avui, després d'haver superat hores baixes i moments difícils, la geografia, a Lleida, vagi més bé que mai. Aquest llibre, com la ja cèlebre Setmana d'Estudis Urbans, o com moltes altres activitats i iniciatives, n'és una mostra palpable.

Els qui vivim i treballem diametralment i transversalment a l'altra punta del país notem de seguida el ponent, quan bufa. Acostumats com estem a la tramuntana, el ponent ens agafa sempre desprevinguts. Sol durar poc, molt menys que la tramuntana, però és intens i molt especial: el notes i et sorpren sempre. De la mateixa manera que ens arriba el ponent, ens arriben, de les Terres de Ponent, iniciatives inesperades, insòlites, que sempre et sorprenen i, a molts, ens provoquen un cert punt de sana enveja. Aquest és l'altre —i l'últim— motiu de satisfacció que volia comentar. Em refereixo concretament a l'editorial que ha acollit el llibre: a Pagès editors i a la seva bessona en castellà, Milenio. És realment excepcional un fenomen editorial com aquest fora de Barcelona. No és corrent, en ciutats mitjanes, trobar-te amb editorials tan innovadores i emprenedores, que es planten a la Fira del Llibre de Frankfurt, que tenen una bona distribució a tot l'Estat i que compten amb un catàleg ampli i un ritme de publicacions intensíssim. Però podria posar d'altres exemples similars, en els quals no aprofundiré perquè s'escapen del tema central que avui ens aplega, com la revista *Transversal*, editada a Lleida i, de llarg, la millor revista de cultura contemporània de tot el país, o les biennals d'art, o els encontres de creadors. Alguna cosa es mou a Lleida i a les Terres de Ponent en general. Aquest llibre també n'és una mostra.

Llegeixin-lo: entendran molt millor com s'ha transformat el país i hi trobaran pistes que els ajudaran a esbrinar-ne el futur. Enhorabona als autors i a l'editor i moltes gràcies per la seva atenció.

Intervenció de Joan Vilagrasa

(Universitat de Lleida)

Per a mi és un goig estar avui aquí tant per l'acte que ens reuneix (presentem un llibre al qual tinc especial estima, tot i només ser-ne el director d'orquestra i músic i no solista) com pel lloc on es presenta, la Societat Catalana de Geografia SCG, on ara feia anys que no havia tingut intervenció.

En primer lloc vull manifestar en nom de tots els autors i en el meu propi l'agraïment a la SCG perquè s'ha mostrat interessada a fer la presentació del nostre llibre. També s'ha d'agrair l'amabilitat del professor Joan Nogué, que acceptà fer-ne la presentació.

Dit això, també he de manifestar la dificultat que per a mi suposa comentar el llibre. La veritat és que sempre he estat partidari que el centre d'un acte com aquest siguin les paraules del presentador «extern» (en aquest cas en Joan Nogué) i que l'autor o autors es limitin a dir «estic molt content i satisfet, moltes gràcies». A més a més em toca parlar en nom de 13 autors (12 autors i 1 autora) i això és especialment difícil perquè sense dubte no puc expressar ni de lluny el que cada un d'ells diria del seu capítol respectiu. Potser hauria d'haver estat en aquesta mesa i com a orador en Pau Alegre, ja que ha fet una amable ressenya del llibre a la plana web de la Societat. S'hauria complementat molt bé amb en Joan Nogué i m'hauria lliurat a mi de comentaris llargs.

Malgrat tot, des de la Societat s'ha assenyalat que havia de parlar durant una estoneta per fer l'acte una mica consistent i així ho faré.

I el que els he preparat són deu frases que pugin caracteritzar el llibre i així aconseguir el que se suposa que s'ha d'aconseguir en aquests actes, que és fer-los venir ganes de llegir-lo.

És un llibre de síntesi, però no exempt de recerca.

Efectivament, per la seva temàtica, molt àmplia i diversa, no pot ser més que una síntesi sobre l'evolució del territori català en l'època contemporània i de com s'ha percebut i estudiat per part dels estudiosos. Ara bé, la recerca hi és inclosa de moltes maneres.

En primer lloc, perquè el llibre és producte d'un projecte de recerca finançat, del mateix nom, i que aixoplugava la recerca individual d'alguns dels autors i que es configura com a projecte col·lectiu basat en la idea d'aconseguir un repertori bibliogràfic gran sobre el tema i també establir uns estats de la qüestió.

En segon lloc perquè les visions de síntesi dels capítols del llibre recolzen, sempre, en el que crec valuoses trajectòries de recerca individuals. No cal repassar les aportacions de cada autor perquè aquestes són prou conegudes entre el públic i, fàcilment, es pot establir un lligam entre recerca i contribució individual i capítol corresponent del llibre. Per tant, hi ha informació de primera mà en moltes de les pàgines i notes a peu de pàgina que podeu trobar en el llibre.

És un llibre col·lectiu, interuniversitari i d'òptica plural.

Hi ha tretze autors. Pertanyen a quatre universitats (sis departaments) diferents i un institut.

Un capítol és responsabilitat d'un membre de la Universitat Autònoma (Enric Mendizabal, capítol de Canvi demogràfic). Un altre és responsabilitat d'un membre de la Rovira i Virgili (Josep Oliveras sobre la Geografia industrial), tres professors de la Universitat de Barcelona participen en dos capítols (Jaume Font sobre les xarxes de transport; Francesc Nadal i Luis Urteaga sobre la cartografia). De l'Institut Cartogràfic de Catalunya hi participa Maria Carme Montaner en el mateix capítol sobre cartografia.

A la Universitat de Lleida, d'on partí la iniciativa, hi pertanyen set dels autors que són responsables de cinc capítols i de l'edició: l'historiador Enric Vicedo sobre agricultura; Francisco García Pascual sobre ramaderia, Joan Ganau i jo mateix ens ocupem de la xarxa urbana i les ciutats, Ignasi Aldomà i Jordi Martí-Henneberg s'ocupen dels desequilibris territorials i Jesús Burgueño s'ocupa de la divisió territorial.

Els punts de mira, les formes d'anàlisi, la jerarquia de valors i d'idees a l'hora de bastir les síntesis respectives no són sempre iguals. És un obra col·lectiva que brilla, potser tant o més, per les aportacions individuals, que per la seva concepció i projecte global.

És un obra indiscutiblement geogràfica però pensada per a lectors geògrafs i no geògrafs.

Efectivament, dotze dels tretze autors són geògrafs.

No és un obra de divulgació sinó un llibre pensat com un instrument que serveixi a geògrafs i historiadors, en primer terme i en general com a obra de consulta per al conjunt de professionals de les humanitats i ciències socials.

És un obra sobre geografia històrica o que s'articula entorn de la idea de considerar l'element i la dada històrica en geografia.

Curiosament, la geografia històrica, al nostre país és, freqüentment, realitzada des del col·lectiu dels historiadors pel que fa a les èpoques anteriors a la contemporània i pels geògrafs a partir del segle XVIII o XIX i el XX. Tot i haver-hi aportacions cabdals, per aquests segles més recents és difícil trobar historiadors que es preocupin del territori.

Al V Congrés d'Història Local de Catalunya (1999), titulat significativament *L'Estructuració Territorial de Catalunya* pot observar-se aquesta estranya

divisió del treball. Entre els ponents, cinc dels vuit eren geògrafs i s'ocupaven del període contemporani. Tot s'ha de dir: quatre d'aquests cinc són autors, també, del llibre que aquí es presenta.

En tot cas és important fer notar com aquests fets assenyalen dues qüestions. Una, l'habitual punt de mira de la geografia catalana, llargament recolzada en la història, en el que és la tradició més clàssica i, dues, l'impuls renovat que s'ha donat en els últims decennis a una geografia que es mou amb l'objectiu de realitzar una història del territori i del pensament sobre el territori.

També s'ha de dir que els vents dels últims anys no han estat gaire favorables a aquesta òptica. La creació de la llicenciatura de geografia no la va afavorir perquè ha suposat un trencament molt gran amb els estudis d'història en els últims anys. Tampoc no l'ha afavorit les tendències utilitàries dominants en bona part de la geografia actual. Cal veure com evolucionarà la qüestió quan comença a donar-se una avaluació no del tot positiva dels resultats dels primers anys de camí de la nova titulació i quan alguns comencen a veure necessària una nova reformulació del estudis de geografia.

És un llibre organitzat com una geografia temàtica.

Està ordenat a l'entorn dels grans temes geogràfics i de forma clàssica:

- Població i canvi demogràfic
- Agricultura i món rural
- Ramaderia
- Xarxa urbana i ciutats
- Indústria
- Xarxa de transports
- Desequilibris territorials
- Divisió territorial
- Cartografia

En aquest sentit és gairebé un «manual» de Geografia (humana) de Catalunya, només que plantejat a partir de copsar l'evolució del territori i de la seva transformació.

És un llibre incomplet.

Són tots els que estan però no hi estan tots els que són. Segurament cadascú de vostès hi trobaria adient incorporar alguns capítols més. Jo mateix, ja quan ens plantejàrem la realització del llibre, trobava que hi havia dos capítols els quals hauria volgut incorporar. Eren dos temes transversals i, d'altra banda, crec que encara amb poca recerca que permeti fer una síntesi solvent. Per tant, dos temes difícils.

El primer d'ells és «El factor geogràfic en la història». És a dir, com interaccionen medi i acció humana al llarg de la història. Certament hi ha una part que és possible fer, que es refereix a les visions més clàssiques d'aquesta qüestió i que jo mateix al pròleg del llibre concreto en l'exemple del «Medi Natural» de Pierre Vilar, el primer volum de la seva *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Hi ha altres pistes sobre el tractament del «factor» geogràfic en història dins de la geografia més clàssica, que van des dels Reparaz (pare i fill) fins a Lluís Solé Sabarís. El problema penso que és més difícil d'abordar des del que crec (sense ser especialista ni coneixedor) són les visions més actuals, que aposten per desenvolupar una història ecològica del medi. Hi ha coses fetes però crec (i m'agradaria equivocar-me) que la síntesi per al conjunt de Catalunya és encara llunyana.

L'altre capítol que a mi m'hauria agradat i no hi és el constitueix «El paisatge», és a dir, un plantejament transversal del conjunt de l'evolució territorial catalana a partir de les formes i de la percepció d'aquestes formes. Aquí hi ha feina feta (en Joan Nogué per exemple hi ha treballat a bastament) però no sé si tampoc hi ha material suficient per abordar un treball sintètic i crític.

Bé, com poden veure llenço idees per a una segona edició, però això crec que encara és lluny, si és que mai s'arribés a plantejar.

És un llibre que combina informació i interpretació.

A cada un dels capítols es combina la informació sobre el que succeeix (en la població, en l'agricultura...) amb l'anàlisi de com s'ha estudiat per la disciplina i per tant, aboca en una interpretació i sovint en un capítol de conclusions que planteja una agenda de futur. És a dir, els temes en els quals cal aprofundir. Per tant, són estats de la qüestió.

És un llibre que aporta una amplíssima bibliografia.

Segons el recompte de Pau Alegre, 1.172 cites «netes», és a dir, referències no repetides. Segurament aquest és un dels valors més clars del llibre. Es dona una important informació bibliogràfica sobre cada tema que permet resseguir la genealogia de la recerca i dels punts de mira sobre cada qüestió. Val a dir que sempre són bibliografies citades en el text, i per tant, sempre inserides en un marc interpretatiu. La bibliografia és la base de la construcció de l'estat de la qüestió en cada capítol.

Per tant, el llibre crec que es configura com un instrument de la investigació ja que facilita tenir a l'abast la bibliografia bàsica sobre molts temes.

És un instrument didàctic i docent.

Per les seves visions sintètiques pot interessar especialment als professors d'universitat, especialment als de geografia i d'història i també als estudiants, atès que pot ser un llibre de consulta habitual, on trobar pistes.

Crec que també pot interessar als professors d'institut i a altres professors d'altres disciplines universitàries.

Com a conclusió, espero que sigui un llibre ÚTIL.

Moltes de les característiques que he intentat anar descrivint, no sé si de forma exagerada (síntesi basada en l'experiència de la recerca, lectura geogràfica de la història recent, valor interpretatiu, instrument bibliogràfic, eina docent) són algunes de les pretensions del llibre. Si són certes, aquest serà un llibre útil.

Per finalitzar, vull reiterar l'agraïment a la Societat Catalana de Geografia, a la seva presidenta Maria Dolors Garcia Ramon, al professor i amic Joan Nogué i a tots vostès per estar avui aquí. Ara ja puc dir, estic molt content i satisfet, moltes gràcies.

Ressenya de Pau Alegre al web de SCG

Se m'acudeix que aquest és un llibre que podria tenir altres títols. Li escauria, posem per cas: 'tretze analistes del territori ens obren els seus arxius bibliogràfics'. En efecte, un dels objectius d'aquesta obra col·lectiva és posar a l'abast dels estudiosos les principals aportacions bibliogràfiques sobre els temes que s'hi tracten. Les seccions del llibre són, doncs, revisions bibliogràfiques molt àmplies que pretenen facilitar el corresponent estat de la qüestió sobre el tema. El nombre total de referències que els tretze autors ens ofereixen és de 1.281! No puc valorar si és molt o és poc. Hi haurà opinions de tota mena. Però fixem-nos-hi més de prop. Una volta eliminades les repeticions, les cites netes resten en 1.172. Roman, doncs, un contingent de publicacions molt important i amb l'avantatge d'haver superat una tria a consciència. La significació d'aquest recull bibliogràfic també pot palesar-se pel pes que hi tenen els articles de revista i les seccions de llibre col·lectiu. Un biaix cap a aquest tipus de material podria fer sospitar una 'afusellada' de sumaris. No és pas així: se'ns hi presenten 323 articles i 281 seccions de llibre. Per tant, no arriben pas a la meitat de l'aportació bibliogràfica. No sé què hi diran els bibliometristes, però la selecció raonada de 668 llibres em sembla prou significativa i valuosa. Així, els estudiants que en endavant es proposin encetar la recerca en les temàtiques del llibre, caldrà que el revisin pormenoritzadament. Potser, fins i tot, hi deduiran a qui cal que es dirigeixin per a obtenir la corresponent direcció acadèmica del treball.

Abans d'entrar en matèria pròpiament dita, permeteu-me presentar-vos les obres transversals en la recopilació bibliogràfica global. En una lectura en clau històrica de la bibliografia geogràfica catalana: quins són els títols capitals? La llista de les obres que se citen repetidament, a un i altre capítol, és curta però ben significativa. Són les següents:

- BENELBAS, I. (1981). *Economia agrària de Catalunya: anàlisi del canvi a l'agricultura catalana, 1960-1975*. Barcelona: Ketres.
- CARRERAS CANDI, F. [a cura de] (1912-18). *Geografia General de Catalunya*. Barcelona: Alberto Martín.
- CASASSAS, L. (1977) : *Barcelona i l'espai català. El paper de Barcelona en la formació i en l'ordenament territorial de Catalunya*. Barcelona: Curial.
- IGLÉSIES, J. (1968). *La crisi agrària de 1879-1900. La fil·loxera a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62 (Col. Llibres a l'Abast)
- IGLÉSIES, J. [a cura de] (1969-1970): *El Cens del Comte de Floridablanca, 1787 (part de Catalunya)*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- MADOZ, P. (1845-1860). *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus Posesiones de Ultramar*. Madrid: P. Madoz; L. Sagasti (16 vols.).
- REPARAZ RUIZ, G. de (1928). *La Plana de Vic*. Barcelona: Barcino.
- SOLÉ SABARÍS, L. [director] (1958-1974): *Geografia de Catalunya*. Barcelona: AEDOS (3 vols.).
- VILA, P. (1926). *La Cerdanya*. Barcelona: Barcino.

VILA, P. (1963). *Visions geogràfiques de Catalunya*. Barcelona: Barcino (2 vols.).
 VILAR, P. (1962). *La Catalogne dans l'Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales*. París: SEVPEN.

Amb el mateix criteri de presència de la seva citació a una i altre secció, de revistes transversals, només n'he pogut identificar dues: *L'Avenç* i *Recerques*. A títol purament informatiu: no hi ha cap revista pròpia del gremi de geografia que sigui citada per més de tres autors. De tot plegat, de llibres i de revistes transversals, deixo les conclusions per al lector/a.

Deixem-nos de números i anem al gra. Quin és l'objectiu? Quin és el fil conductor de les nou contribucions? Quin és l'element homogeneïtzador? La resposta oficial que ens hauríem d'empassar és la que dóna el títol *Transformacions territorials a Catalunya*. Amb tot, més que no pas repassar les transformacions territorials, penso que els autors (i l'autora!) repassen el que s'ha escrit sobre aquestes transformacions. Per altra banda, si seguim les orientacions que el curador de l'obra ens ofereix en el capítol de presentació (pp. 7-12), l'eix del llibre hauria de ser el posar de manifest 'la tradició catalana de geografia històrica'. Acte seguit, però, el curador no té embuts per enfilars el llibre amb el següent: «A Catalunya, com en els altres països on l'escola geogràfica francesa ha tingut un pes gran en la formació i consolidació disciplinària, és difícil parlar de geografia històrica. Com en el país veí, però, sense existir pràcticament la geografia històrica, la dada i la reflexió històrica està per tota la geografia» (p. 7). Atesa aquesta disseminació, el tema del llibre consistirà a reclassificar la bibliografia geogràfica catalana fonamental en la seva clau històrica i en la perspectiva, potser, de la reivindicació i la promoció d'un corrent d'estudi de 'geografia històrica' que no ha estat mai explícit en la geografia catalana. Ara per ara i deixant excepcions puntuals a banda. Tanmateix, el llibre no arriba pas a ser-ne el seu manifest.

Per a homogeneïtzar aquesta recopilació i reclassificació, l'autora i els autors han procurat atènyer-se a una periodització que, del segle XVIII ençà, es vol el més comuna possible. El curador manifesta «que, amb matisos i diferències d'un a altre capítol, els períodes considerats són sempre els mateixos» (p. 11). Els repassarem tot seguit en donar notícia de cadascuna de les aportacions.

El professor Enric **Mendizàbal** s'encarrega de filtrar les principals aportacions bibliogràfiques sobre l'evolució de la població de Catalunya (pp. 15-44). D'acord amb l'autor, les grans etapes **dels canvis demogràfics** del divuit ençà serien les següents:

1787-1856: L'inici de la transició demogràfica.

1857-1899: La constatació de les transformacions demogràfiques.

1900-1929: Les primeres preocupacions: el descens de la fecunditat i la primera onada migratòria.

1930-1949: Una època de trasbals.

1950-1974: L'explosió demogràfica.

1975-1999: Vint-i-cinc anys de profundes turbulències: som sis milions.

Les revistes de les quals s'han seleccionat més articles són: *Papers de Demografia*, *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica* i *Manuscrits*. I els autors i autores de qui s'ofereixen més aportacions són Anna Ma. **Cabré**, Josep **Iglésies**, Jordi **Nadal**, Isabel **Pujadas** i Tomàs **Vidal**. Aquesta nòmina d'autors més citats no inclou el propi autor de la secció. És el mateix que farà en les revisions de la resta de les seccions.

Des de la meua condició de númeroferit impenitent, i llec en la matèria específica de la secció, he agraït la inclusió de quadres comparatius dels diversos índexs demogràfics que ofereixen els autors (i autores) revisats per Enric Mendizàbal. Val a dir que Mendizàbal es l'únic dels autors del llibre que afegeix material fora de l'escrit.

Pocs mapes, o potser cap, caldria afegir a la secció de l'historiador Enric **Vicedo** i Rius. Tanmateix, la seva és una aportació ben necessària per a contrastar el panorama en clau històrica de la geografia agrària, **l'agricultura i el món rural** de Catalunya. Enric Vicedo traça la trajectòria de la historiografia agrària catalana (pp. 45-70) i en les conclusions gosa dibuixar-ne perspectives de futur. Desgrana la cronologia de les aportacions bibliogràfiques de manera compartimentada en grans temes: les transformacions de caràcter tècnico-productiu; els canvis en les relacions socials; les formes d'associació de propietaris i pagesos; i la producció agrària, mercat i nivells de vida. En aquest cas, l'autora i els autors dels quals s'ofereixen més títols són Rosa **Congost**, Llorenç **Ferrer**, Ramon **Garrabou**, Emili **Giralt**, Alfons **Segura** i E. **Saguer**. Són ben conegudes les revistes que aporten més articles en aquest domini d'estudis de la història agrària: *Agricultura y Sociedad*, *Estudis d'Història Agrària*, *Historia Agraria* i el *Noticario*, així com *Recerques: Història, Economia, Cultura*, que també trobarem en altres seccions.

Francisco **García** retorna a l'articulació promesa pel curador. En aquest cas, l'autor dibuixa les grans etapes que assenyalen el pas **de la ramaderia tradicional a la ramaderia industrial** (pp. 71-110) amb gran amplitud. Són tres:

De la desaparició de la *Mesta* a la crisi finisecular: 1800-1900

Una activitat agrària cada cop més pendent de la demanda urbana: 1900-1936

De la crisi de postguerra als inicis de la industrialització pecuària: 1940-1975

El professor García hi sintetitza la seva pròpia recerca de base entorn l'evolució de la ramaderia. La inclusió de nombroses fonts estadístiques antigues en la bibliografia palesa aquesta característica. No hi sobren pas! Donada la migradesa dels treballs preexistents de conjunt, cal donar per molt benvinguda l'aportació del professor García

D'entre les nombroses revistes proveïdores d'articles sobre el tema no n'hi ha cap que destaquí clarament. D'entre els noms propis caldria destacar les referències bibliogràfiques dels professors Àngel **Cabo** i Roser **Majoral**, de l'historiador Josep **Pujol** i Andreu així com els treballs de base del GEHR (Grupo de Estudios de Historia Rural).

L'evolució de la bibliografia referent a **les ciutats i la xarxa urbana** la repas-sen Joan **Ganau** i Joan **Vilagrassa** (pp. 111-146). L'estructuració de l'exposició és mixta: temàtica i cronològica amb un important pes, com era d'esperar, de la bibliografia sobre Barcelona i el seu àmbit urbà immediat. Gairebé la meitat de les 109 referències seleccionades pels professors Ganau i Vilagrassa es refe-reixen exclusivament a Barcelona i als seus barris. Tot i així, crec que els autors han maldat de manera estrètua per a proporcionar bibliografia d'altres ciutats rellevants. Així, es conjunten adequadament les apreciacions, les mesures i els aplecs documentals de tota llei realitzats pels diversos estudiosos que se citen sobre els ritmes de creixement de les ciutats i la formació de la xarxa urbana catalana, el tema que obre la secció. El cos bàsic de les citacions gira entorn l'e-volució del pensament sobre la ciutat i el planejament. Els temes/ etapa són els següents:

de l'enderroc de les muralles als plans d'Eixample,
la *Gross* Barcelona i l'urbanisme de començament del segle XX,
la política d'annexions dels municipis del Pla de Barcelona,
la penetració de nous criteris urbanístics,
la dotació d'infraestructures i equipaments,
el planejament en els anys de postguerra,
les formes d'apropiació de l'espai urbà,
la diferenciació social i la qualificació de l'espai urbà.

No és casual que els autors i autora que compten amb més citacions en aques-ta secció siguin els professors Horacio **Capel**, Mercè **Tatjer** i Carles **Carreras**, per una banda, i els arquitectes Albert **Garcia Espuche** i Ignasi i Manuel de **Solà-Morales**, per altra. Les revistes de les que se'n recullen més articles són *Ciudad y Territorio* i *Revista de Geografia*.

A Josep **Oliveras** li toca torejar la **geografia industrial** (pp. 147-182). I no és pas mansoia la cuca. Però s'hi arrapa a frec i aconsegueix un llistat magnífic de 116 títols sobre «la localització de les activitats industrials, les causes de la seva ubicació en el lloc on es troben, els fluxos d'entrades i sortides de pro-ductes, persones i capitals que la indústria genera, i les implicacions territorials de tot el procés de producció» (p.147). En les conclusions del seu escrit, però, ha de reconèixer obertament el que planeja al llarg de la seva amenaça, gaire-bé col·loquial, exposició: «...és ben estrany que sent la indústria una activitat econòmica fonamental de Catalunya, la dedicació dels geògrafs a estudiar-la no guarda la deguda proporció amb la seva importància» (p.147) Així doncs té tota la raó per a donar «més rellevància a uns autors i treballs que uns altres (...) per la renovació dels estudis de la indústria a Catalunya» (p. 147). Així, en el darrer apartat, «Entre la crisi industrial i el postfordisme: el paper dels geò-grafs», el professor Oliveras repassa tesis i tesines de temàtica industrial. S'entreté a triar i remenar l'obra de diversos estudiosos que si bé no es poden conside-rar especialistes en geografia industrial pot dir-se, en canvi, que s'hi decanten

acusadament. Així reivindica els professors Joan Eugeni **Sánchez**, Xavier **Paunero**, Jordi **Clua**, Mireia **Baylina** i Rafael **Llussà** per a la geografia industrial. També fa una llarga referència als treballs de Mireia **Belil**.

La selecció bibliogràfica que ens proposa el professor Jaume **Font** en relació amb **la formació de les xarxes de transport** (pp. 183-215) és molt extensa. Més de dues-centes referències: 223 per a ser exactes. El motiu és semblant al comentat en relació amb el text de la secció del professor García Pascual. L'articulació del text sintetitza la recerca de base de l'autor i és, per tant, compel·lit per abastar una bibliografia que necessàriament desborda el marc de les cites bàsiques per estendre's vers les referències d'aparell crític: articles de contrast, documentació de base, etc. També cal donar-les per ben vingudes! Font és l'únic que ens pot oferir l'estat de la qüestió en aquest domini geogràfic, malgrat que possiblement ell mateix s'apressaria a citar la bibliografia de l'historiador Pere **Pascual**. L'índex temàtic de la secció és prou demostrativa del seu contingut:

Xarxes de transport, canvi econòmic i transformacions territorials
Els transports com a factor de canvi econòmic i territorial

L'estudi de les xarxes de transport: visió general de les aportacions
Aportacions de la geografia: de les monografies comarcals als estudis especialitzats
Les aportacions de la història i l'economia
Aportacions de l'àmbit de la planificació
Altres aportacions: diccionaris geogràfics, topografies mèdiques, monografies i estudis comarcals i locals

L'estudi de l'evolució del sistema de transports terrestres
L'estudi del sistema de transports preindustrials o anterior al ferrocarril
Les comunicacions: correus, telègrafs i telèfons
Les aportacions sobre els ferrocarrils
Aportacions sobre la xarxa viària

Els problemes pendents i l'agenda de futur

Els professors Ignasi **Aldomà** i Jordi **Martí** documenten l'estudi **dels desequilibris territorials** (pp. 215-238). L'abast temporal és molt més curt que el de la resta de treballs. Essencialment, l'estudi dels desequilibris als quals fan referència els autors són els de la segona meitat del segle XX. Hi revisen a fons les mesures econòmiques de les desigualtats comarcals. Són els aspectes següents:

Diferències de renda i diferències de conducta econòmica. Estalvi i consum.
Nivell de vida o nivell de consum? Els indicadors socials del consum.
Les desigualtats socials, base de les diferències territorials de la riquesa.
Les condicions sanitàries. Els components contradictoris de la qualitat de vida.

És a l'apartat de «Reflexions finals» on els autors reculen més acusadament en el temps: «la noció de desequilibri ha tingut força predicament a Catalunya en el decurs de la centúria i això cal associar-ho al pes demogràfic i econòmic adquirit per Barcelona i l'entorn metropolità en relació a la resta de països.» (p.231) Així mateix posen el lector/a en guàrdia sobre les mesures que han discutit. No em puc estar de reproduir, confio en la vènia de l'editor, un paràgraf sencer: «Sota el paraigua dels desequilibris territorials, molts informes i treballs s'han limitat simplement a recollir i descriure dades i/o construir indicadors de riquesa o nivell de vida. La seva aportació no és gens menystenible; perquè la existència d'una bona informació resulta un pas previ a qualsevol tipus d'anàlisi i aquest era un buit que encara avui no es pot donar del tot cobert. Però, tampoc es pot confondre l'elaboració d'estadístiques amb la constatació de «desequilibris» o «desigualtats» i, encara menys amb la seva explicació.» (p. 233) Després de repassar les vicissituds de la planificació territorial de Catalunya com a instrument de l'administració autonòmica per a minorar els desequilibris, els autors tanquen l'escrit amb la pregunta/resposta següent: «...quins han estat els avanços en el reequilibri territorial a Catalunya i quin paper hi han jugat les administracions? Aquesta és la pregunta fonamental, encara no resolta.» (p. 234) Entesos!

El professor Jesús **Burgueño** descabdella la bibliografia essencial per a l'estudi històric de **la divisió territorial** (pp. 239-266) de Catalunya i del debat que aquest tema ha suscitat fins als nostres dies. Burgueño rememora les divisions territorials de l'antic règim tant en el vessant civil com en l'eclesiàstic per preparar l'exposició del nus de la qüestió: la reordenació liberal del territori. En efecte, com ja havia fet en els seus treballs anteriors, Burgueño insisteix en la importància de la legislació en el Trienni de 1820-23, en particular, i la del període 1808 - 1845, en general. La del Trienni, com l'oficialització primerenca de l'esquarterament provincial i la figuració comarcal dels partits judicials. Aquestes dues divisions de l'administració de l'estat liberal serien implantades definitivament el 1833-34 amb lleugers retocs. La del període 1808 - 1845, des dels assaigs de divisió departamental napoleònica fins a la definició perdurable del terme municipal per la llei de la darrera data, com a reflex de la profunda mutació soferta pels àmbits geogràfics de relació quotidians i periòdics a remolc dels canvis econòmics, socials i ideològics de la primera meitat del segle XIX. L'autor també dóna notícia dels seus treballs en curs en relació amb la formació del mapa municipal de Catalunya, la superació del fraccionament del qual constitueix encara ara un problema irresolt.

La reivindicació comarcalista és un tema, potser, més baquetejat. Però el professor Burgueño us sorprendrà amb noves troballes bibliogràfiques sobre el tema. El mateix passa en relació amb els treballs de la Ponència per a la divisió comarcal de la Generalitat republicana: amb la seva gènesi i, també, amb la seva mitificació. Les obres de Lluís **Casassas** prenen un lloc destacat, sense abassegar, en l'abundós repertori bibliogràfic.

Ma. Carme **Montaner**, Francesc **Nadal** i Luis **Urteaga** rematen el llibre amb una secció sobre **la cartografia** (pp. 267-280). La bibliografia que faciliten, més aviat escassa, la classifiquen, en part, amb tipologies de mapes: topogràfics, urbans i parcel·lària, de recursos naturals, i temàtics. Una altra part, en canvi, ve a tomb per la seva relació amb la recollida de toponímia, amb les biografies de cartògrafs, i amb l'aportació dels organismes cartogràfics espanyols i estrangers. Finalment, també s'ofereixen les referències de catàlegs i repertoris. Amb tota sinceritat, crec que aquesta secció final del llibre, sense sobrarhi, li va molt baldera. Així mateix, és de lamentar l'absència d'índex onomàstic i temàtic en una obra que, no en tinc pas cap dubte, serà de referència obligada per a una generació d'estudiants de geografia, històrica o no, a Catalunya.